

Adam Kubasik

Działalność metropolity Szeptyckiego na rzecz zjednoczenia Cerkwi

Wrocławski Przegląd Teologiczny 24/2, 185-202

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. ADAM KUBASIK

DZIAŁALNOŚĆ METROPOLITY SZEPTYCKIEGO NA RZECZ ZJEDNOCZENIA CERKWI

1. Powołanie Cerkwi grekokatolickiej do zjednoczenia prawosławnego Wschodu

Zjednoczenie Cerkwi było jednym z najważniejszych celów życia metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Chciał zakończyć konflikt, jaki wybuchł w 1054 r. pomiędzy Wschodem i Zachodem, pomiędzy katolikami a prawosławnym światem¹. Jedność prawosławnego Wschodu ze Stolicą Apostolską była jedną z przyczyn jego przejścia do unii².

Szeptycki był przekonany o doniosłej roli Cerkwi grekokatolickiej i narodu ukraińskiego w dziele przywracania jedności z prawosławnym Wschodem³. Uważał, że Boża Opatrzność włożyła na ukraiński naród, głównie na Ukraińców grekokatolików, zadanie doprowadzenia niezjednoczonych braci do jedności z powszechną Cerkwią katolicką. Zobowiązani do wypełniania tego zadania są nie tylko członkowie nauczający Cerkwi, ale wszystkie jej dzieci⁴.

¹ М. ЧУБАТИЙ, *Митрополит Андрей та православний світ*, [w:] *Про великого митрополита Андрея*, Yorkton-Sask 1961, s. 43.

² *Слово впреосв. апост. візитатора кир Івана Бучка в десяту річницю смерті Великого Митрополита Андрея*, [w:] *Про великого*, dz. cyt., s. 5.

³ M. MRÓZ, *Działalność unijna metropolity Szeptyckiego w Rosji i w Polsce w latach 1917–1922. (Główne wydarzenia)*, [w:] *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, red. A. ZIEWA, Kraków 1994, s. 170.

⁴ *Грамота митрополита Шептицького про заснування Укр. Катол. Інституту Церк. З'єдинення та фрагмент статуту, 17 II 1939*, [w:] *Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944*, т. 1, red. А. КРАВЧУК, Львів 1995, s. 279.

Według metropolity zjednoczenie Cerkwi nie miało polegać na przynależności wszystkich do tego samego obrządku, ale na jedności wiary i miłości. Przypominał, że papież Leon XIII w liście z listopada 1894 r. *O zachowaniu i przestrzeganiu w całości formy i obyczajów wschodnich Cerkwi* wzywał do zachowania obrządków. Według metropolity list ten świadczy, że wołą Cerkwi jest, aby prawosławni przystępujący do jedności nie przechodzili do łacińskiego obrządku, ale zachowali własny. Przejście nawet jednej osoby na łaciński obrządek jest przeszkodą na drodze do zjednoczenia chrześcijaństwa w jedno Chrystusowe stado⁵. Jak łatwo dostrzec, Szeptycki był niechętnie nastawiony do obrządku łacińskiego.

Przygotowując prawosławnych Rosjan i Ukraińców na apostołów zjednoczenia Cerkwi, Szeptycki miał jeszcze jeden cel: chciał powstrzymać, fałszywy według niego, kierunek prokatolicki, który zrodził się w Rosji na przełomie XIX i XX w. Kilku rosyjskich arystokratów przebywających w Europie Zachodniej przeszło na katolicyzm obrządku łacińskiego. Dla sprawy zjednoczenia prawosławnych ze Stolicą Apostolską władca Andrzej uważał ich za bezwarściowych. Stając się katolikami-łacinnikami – twierdził – nie tylko nie mogli mieć żadnego wpływu wśród prawosławnych, ale na odwrót, byli przykładem, że katolicki świat jest nieprzychylnie nastawiony do wschodniego obrządku i wschodniej Cerkwi, a prawosławnych chce poddać latynizacji. Szeptycki odrzucał tego typu praktyki, pragnął bowiem, aby prawosławni zjednoczyli się z Rzymem, nie porzucając wschodniego obrządku i wschodniej tradycji.

Trudno jednak zgodzić się z jego argumentacją. Oznaczałoby to bowiem, że prawosławny, który doszedłby do przekonania, że w Kościele rzymskokatolickim znajduje się pełnia objawienia, powinien zostać w swojej niezjednoczonej z papieżem Cerkwi i czekać, aż jego religijni przywódcy, wraz z całą wspólnotą, zjednoczą się z głową Kościoła⁶. Należy podkreślić, że z prośbą o przyjęcie do Cerkwi greckokatolickiej zwracały się do Szeptyckiego pojedyncze osoby⁷, a także całe wspólnoty prawosławnych⁸. W świetle dostępnych dokumentów widać, że tego typu przejściom nie był przeciwny⁹.

⁵ *Послання до греко-католицького духовенства Росії в справах віри й обряду, березень 1918*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 51–53.

⁶ М. ЧУБАТИЙ, dz. cyt., s. 51.

⁷ *Лист священника Православної Народної Церкви Михайла Войтовича про унійні змагання священиків Холмищини та проханням прийняти його до ГКЦ, 9 II 1931*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, s. 124.

⁸ *Звернення православної громади про зневажання „москвофілами” української мови й проханням прийняти їх до ГК Церкви, 9 IV 1938*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 128.

⁹ *Лист митрополита Шептицького до Михайла Войтовича із запевненням допомоги унійним змаганням священиків на Холмищині, 25 II 1931*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 126.

Władyka uważał, że misja Cerkwi greckokatolickiej polega na dawaniu świadectwa, że przystąpienie do jedności ze Stolicą Apostolską nie oznacza wyrzeczenia się liturgicznych obrzędów, teologii czy też mentalności wschodnich ukraińskich chrześcijan. Dlatego priorytetem dla niego było odnowienie wschodniego życia zakonnego, wschodniej teologii i powrót do wschodniej liturgicznej praktyki kijowskiej Cerkwi¹⁰.

Za początek pracy nad zjednoczeniem uważał uporządkowanie spraw obrzędowych. Liturgię Cerkwi greckokatolickiej dostosował do prawosławnej, w efekcie czego w swej zewnętrznej warstwie przestała się różnić od prawosławnej¹¹. Przeciwnikiem takiego powierzchownego zbliżenia Cerkwi greckokatolickiej z prawosławną był biskup stanisławowski Hryhoryj Chomyszyn¹².

Jednym z największych błędów, jakie popełnił Szeptycki w pracy na rzecz zjednoczenia Cerkwi, było utożsamienie jedności cerkiewnej z interesem narodowym Ukraińców.

Władyka przypominał, że większa część narodu ukraińskiego należy do niezjednoczonej Cerkwi i dlatego ponosi wszystkie skutki rozdarcia spowodowanego oderwaniem wschodniej Cerkwi od powszechnej. Dlatego grekokatolicy, będący jedyną gałązką ukraińskiego narodu, która strzeże świętą, powszechną wiarę i bizantyjsko-słowiański obrządek, mogą dużo uczynić dla sprawy zjednoczenia¹³. Władyka ubolewał, że rozdarcie Cerkwi stało się źródłem historycznych nieszczęść. Oceniając cerkiewną historię Ukrainy, doszedł do wniosku, że żaden naród na świecie nie ucierpiał tyle na skutek rozdarcia Cerkwi, co naród Ukraiński¹⁴. Uważał, że zjednoczenie z powszechną Cerkwią jest jedyną formą istnienia, która może zapewnić Ukraińcom swobodny rozwój narodowej i religijnej kultury oraz uchronić od wewnętrznych rozdarć i domowej, bratobójczej wojny. Dlatego Ukraińcy muszą uważać prace na rzecz zjednoczenia Cerkwi nie tylko za moralny obowiązek miłości Boga, ale za jeden z najważniejszych konstruktywnych elementów chrześcijańskiego patriotyzmu¹⁵.

Władyka prosił, aby unikać wszystkiego, co może obrażać prawosławnych, a tym samym zniechęcać ich do cerkiewnej jedności. Wystrzegać się nawet pozu lekceważenia czy pogardy dla nich¹⁶.

¹⁰ А. КРАВЧУК, *Передмова*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. X–XI.

¹¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202 /III/ 130, s. 83, Jowisz Metal, Raport z wyjazdu na Wschód, 20 VII 1943.

¹² С. БАРАН, *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність*, München 1947, s. 36.

¹³ *Из декретів та правил Архієп. Собору: Праця над з'єдиненням Церков, 1940–1941 р.*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, s. 342.

¹⁴ А. КРАВЧУК, *Передмова*, dz. cyt., s. X–XI.

¹⁵ *Из декретів*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, s. 342.

¹⁶ Тамże, s. 342.

Analizując nauczanie metropolity Andrzeja Szeptyckiego, łatwo zauważyć, że celem zjednoczenia Cerkwi jest zjednoczenie narodu ukraińskiego. Takie założenie już na wstępie czyniło niemożliwym osiągnięcie jakiegokolwiek jedności. Na czele ukraińskiej prawosławnej Cerkwi stali wówczas Rosjanie, którzy nie mieli powodów, aby realizować polityczne i narodowe cele Szeptyckiego. Ponadto, kierując się rosyjskim patriotyzmem, dążyli do jedności prawosławnej Cerkwi z Rosją¹⁷.

Niezrozumiały był stosunek Szeptyckiego do unii brzeskiej. Uważał, że odłączenie na okres trzystu lat od macierzy przyniosło unitom wielką szkodę. Oznaczało bowiem zerwanie z teologiczną tradycją oraz zanieczyszczenie obrządku przez latynizację. Metropolita był przekonany, że szlakiem odnowy i powrotu do wschodniej tradycji ukraińska Cerkiew greckokatolicka mogłaby nawiązać do pierwotnej idei zjednoczenia i pełni chrześcijańskiego życia. Czyżby według Szeptyckiego odłączenie się unitów w XVI w. od prawosławia było czymś złym? Jeśli unia brzeska była szkodliwa, to co należało czynić¹⁸? Z drugiej strony władca głosił, że unia nie jest zdradą, ale powrotem do własnych historycznych tradycji¹⁹.

Priorytetem dla Cerkwi greckokatolickiej pod pasterskim przewodnictwem metropolity było odnowienie wschodniego życia zakonnego, wschodniej teologii i powrót do wschodniej liturgicznej praktyki kijowskiej Cerkwi. Urzeczywistniło się to szczególnie wówczas, gdy przygotował Typikon dla studentów i założył Akademię Teologiczną²⁰.

2. Przeszkody na drodze do realizacji jedności Cerkwi i próby ich przezwyciężenia

Szeptycki uważał, że winę za rozłam Cerkwi ponosi nie tylko świat prawosławny, ale także katolicki. Miał otwarte serce i prawdziwą miłość dla wszystkich prawosławnych, w szczególności dla Ukraińców. Cenił ich pobożność, dużym szacunkiem darzył prawosławnych hierarchów.

Najważniejszą przeszkodę stojącą na drodze do jedności Cerkwi metropolita widział w kwestii prymatu Piotra²¹. Zdawał jednak sobie sprawę, że fundamentem, na którym miało się dokonać zjednoczenie, jest Bóg. Wyznanie wiary katolickiej i uznanie prymatu papieża jest dopiero początkiem jedności.

¹⁷ М. ЧУБАТИЙ, dz. cyt., s. 54.

¹⁸ А. КРАВЧУК, *Передмова*, dz. cyt., s. X–XI.

¹⁹ П. ХОМИН, *Митрополит Андрей Шептицький – Идеолог та учитель народу*, [w:] *Про великого*, dz. cyt., s. 99.

²⁰ А. КРАВЧУК, *Передмова*, dz. cyt., s. XI.

²¹ М. ЧУБАТИЙ, dz. cyt., s. 54.

Zjednoczenie bowiem – uczył lwowski arcybiskup – może dokonać się tylko dzięki łasce Bożej²². Bez pomocy z nieba żadne apostołskie przedsięwzięcie nie może przynieść oczekiwanego skutku. Dlatego podkreślał konieczność modlitwy na drodze prowadzącej do jedności chrześcijan. W porozumieniu z biskupem stanisławowskim i przemyskim polecił duchowieństwu, aby w każdą pierwszą niedzielę miesiąca do Mszy św. dołączona była modlitwa o zjednoczenie Cerkwi. Ponadto w kilku kazaniach, do których wygłoszenia duchowni zobowiązani byli w ciągu pół roku, kapłani mieli wyjaśniać istotę jedności Cerkwi. Jako zasadnicze elementy tej nauki Szeptycki wskazał: prymat biskupa Rzymu, pochodzenie Ducha Świętego (*Filioque*) oraz niepokalane poczęcie Bogurodzicy. Każdy wierny powinien umieć rozróżnić katolicką Cerkiew od innych po jej głównym znamieniu, jakim jest jedność. Wskazał, że bez prymatu biskupa Rzymu i nieomyłności tego urzędu nie jest możliwa jedność chrześcijan w wierze i miłości²³.

Szeptycki przypominał, że prawosławna Cerkiew uważa za swoją wiarę naukę siedmiu pierwszych Powszechnych Soborów, czyli naukę powszechnej Cerkwi do XI stulecia. Tak pojęta „prawosławna wiara” nie jest fałszywa, lecz tylko niepełna²⁴. Powszechna Cerkiew uzupełniła tę naukę w czasie kolejnych soborów powszechnych. Prawosławna Cerkiew nie brała udziału w tych soborach, z wyjątkiem florenckiego, dlatego nie uznaje ich za sobory powszechne, ale nauce na nich ogłoszonej nie zaprzecza. Według Szeptyckiego nawet nie może zaprzeczyć, ponieważ wyznaje zasadę, że do ogłoszenia dogmatu wiary potrzebna jest decyzja soboru powszechnego, a takiego soboru Cerkiew prawosławna, jak sama wyznaje, odbyć nie może²⁵. Dlatego – tłumaczył Szeptycki – te definicje wiary katolickiej, których nie przyjmują niezjednoczeni, czyli pochodzenie Ducha Świętego od Ojca i Syna, prymat biskupa Rzymu i niepokalane poczęcie NMP, mieszczą się w „skarbnicy cerkiewnej tradycji”. Kto im zaprzecza, staje się heretykiem w oczach Cerkwi. Kto podważa te prawdy, nie wyznaje wiary prawosławnej. Natomiast prawosławni, przyjmując powszechną wiarę, nie wyrzekają się swej wiary, ale dopełniają ją nauką powszechnej Cerkwi²⁶.

Szeptycki przypominał jednocześnie, że kult Najświętszej Bogurodzicy jest jedną z tych różnic, jaka zachodzi pomiędzy prawosławiem Mohyły i akademii mohylewskiej a prawosławiem piotrogrodzkiego synodu. Ci pierwsi uważali Matkę Zbawiciela za niepokalaną od pierwszej chwili istnienia, czyli wolną od

²² Tamże.

²³ *Пастырське послання Зближаються часи про працю для з'єдинення Східних Церков*, 26 XI 1907, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 29–30.

²⁴ *Із декретів*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 343.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 344, 346.

grzechu pierwotnego. Dlatego Szeptycki uznał nauki synodu piotrogrodzkiego za hereetyckie, które należy zwalczać²⁷.

3. Relacje Szeptyckiego z biskupami prawosławnymi

Aby zrealizować swój zamiar zjednoczenia Cerkwi, metropolita nawiązał kontakty z biskupami prawosławnymi. W 1903 r. zaprosił do Lwowa wołyńskiego prawosławnego biskupa Antonija Chrapowyc'kiego. Przekonywał go, że mimo różnic w spojrzeniu na wiele spraw dotyczących Cerkwi, katolicy i prawosławni jako dzieci Chrystusa powinny zjednoczyć się we wspólnej modlitwie do tego, który daje jedność i pokój braciom²⁸. Biskup Antonij odpowiedział, że najpierw trzeba dobrze poznać to, co jest wspólne pomiędzy prawosławnymi a katolikami, bez zbytniego koncentrowania się na tym, co ich dzieli. Uważał jednak, że religijne wynaturzenia, które ogarnęły niemal cały Zachód, a następnie dość silnie przeniknęły klasy panujące Rosji, nie pozwalają mieć nadziei na szybkie zjednoczenie chrześcijan²⁹. W związku z tym Szeptycki przypomniał prawosławnemu władcy, że jedność Cerkwi jest wolą Chrystusa. Wyjaśnił jednocześnie, że różnice w dogmatycznym nauczaniu pomiędzy katolikami a prawosławnymi wynikają z nieporozumienia. Przekonywał, że np. dogmat o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny, ostro krytykowany przez prawosławnych teologów, nigdy nie został potępiony przez żaden autorytet cerkiewny. Natomiast jego prawdziwość można wykazać na podstawie liturgicznych ksiąg wschodniego obrządku³⁰.

Wydaje się, że Chrapowyc'kiy nie wierzył w możliwość zjednoczenia Cerkwi. Uważał, że modlitwa Jezusa o jedność dotyczy wyższej, nieziemskiej jedności apostołów między sobą, z Bogiem i wszystkimi, którzy uwierzą w Jezusa Chrystusa. Nie chodzi o jedność ludzi na ziemi, lecz zbawionych w niebie³¹. Szeptycki natomiast, powołując się na dziesiąty rozdział Ewangelii św. Jana, wykazywał, że nauka Jezusa o Dobrym Pasterzu dotyczy nie tylko życia przy-

²⁷ *Центральний Державний Історичний Архів України у Львові* (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie – CDIAL), f. 451 opis 2, spr. 139, ark. 220, *Лист Шептицького до Л. Стаховського*, 17 VI 1942.

²⁸ *Лист митрополита Шептицького до волинського православногo єп. Антонія (Храповицького) в справах обряду й віри*, 29 VI 1903, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 76–78.

²⁹ *Лист від єп. Антонія Храповицького в справах обряду й віри*, 1903, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 78–80.

³⁰ *Лист митрополита Шептицького до єп. Антонія Храповицького в справах віри й обряду*, 18 VII 1903, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 81–83.

³¹ *Лист від єп. Антонія Храповицького в справах віри і обряду*, 31 VII 1903, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 84–85.

szłego, ale także doczesnego. Zawiera w sobie nadzieję na zakończeniu rozłamu Cerkwi w czasie ziemskiej wędrówki³².

Grekokatolicki metropolita tłumaczył Chrapowycykiem, że wschodnia Cerkiew prawosławna to wielka gałąź odcięta jednak od macierzystego pnia powszechnej Cerkwi. Pozostało w niej jednak wszystko to, co należało do powszechnej Cerkwi przed jej oddzieleniem. Przede wszystkim prawosławna wiara, tj. całość dogmatów z pierwszych dziesięciu wieków chrześcijaństwa. Szeptycki podkreślał, że hierarchia Cerkwi prawosławnej jest kanoniczna i pochodzi od apostołów. Eucharystia i sprawowane w niej sakramenty są ważne. Pozostał także duch powszechnej Cerkwi: pobożne obyczaje oraz część świętych ikon. Mimo to Cerkiew prawosławna jest skostniała i duchowo martwa. Nie rodzi dobrych owoców. Nie rozwijają się w niej dogmaty, ponieważ odłączyła się od życiodajnego korzenia, czyli powszechnej Cerkwi. Z prawosławiem zaczęło się dziać to, co bywa z każdym organizmem pozbawionym własnego życia. Kiedyś żywa gałąź, obecnie ledwo podobna jest do drzewa. Nie wolno jednak zapominać – tłumaczył Szeptycki – że wciąż jest szlachetną gałęzią powszechnej Cerkwi, zdolną do odrodzenia się. Dlatego Cerkiew katolicka nie uważa jej za heretycką i nie traci nadziei, że zrośnie się z nią w jedną całość³³.

Korespondencja pomiędzy obydwoma hierarchami ukazuje, jak bardzo różnili się w poglądach na wiele kwestii. Szeptycki zarzucił Chrapowycykiem brak wiedzy na temat katolickiej nauki o wiecznym zbawieniu. Uważał, że prawosławny hierarcha swoje poglądy na temat Cerkwi katolickiej zaczerpnął od protestantów czy też od ludzi przeciwnych Cerkwi albo z fałszywych informacji rozpowszechnianych przez rosyjską cenzurę³⁴. Chrapowycykyj natomiast przekonywał, że Szeptycki mija się z prawdą, twierdząc, że żaden prawosławny autorytet nie potępił nauki katolików. Wskazywał, że w 1443 r. w Jerozolimie odbył się sobór wszystkich patriarchów, którzy przeklęli rzymskokatolicką naukę. Według Chrapowycykiego katolicy to heretycy. Nie dostrzegał okoliczności, które pozwalałyby zmienić opinię na temat katolickich dogmatów³⁵.

Próbkę nawiązania rozmów mających na celu zjednoczenie Cerkwi podjął Szeptycki także z biskupem smoleńskim Piotrem. Brak jednak informacji, które świadczyłyby o pozytywnej odpowiedzi prawosławnego hierarchy³⁶.

³² Лист митрополита Шептицького до єп. Антонія Храповицького в справах віри й обряду, 2 XI 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 87–88.

³³ Тамże, s. 88–89.

³⁴ Лист митрополита Шептицького до єп. Антонія Храповицького в справах обряду і віри, 1 VII 1907, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 98–99.

³⁵ Лист від єп. Антонія, 31 VII 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 85.

³⁶ Лист митрополита Шептицького до єп. Петра Смоленського в справах обряду і віри, 1 VII 1907, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 100.

Duże nadzieje na zjednoczenie metropolita wiązał z arcybiskupem Ilarionem (Iwanem Ohijenką). Życzył mu, aby na Chełmszczyźnie i na całej Ukrainie odnowił wiarę św. Włodzimierza i metropolity Ilariona, wiarę powszechnej Cerkwi, która została sformułowana w czasie pierwszych siedmiu soborów powszechnych. Szeptycki uważał, że nauka ta została zafalszowana przez teologów i hierarchów Synodalnej Cerkwi ustanowionej niekanonicznie przez moskiewskich carów. Miał nadzieję, że Bóg da Ohijence łaskę i oczyści ukraińską Cerkiew z tych szkodliwych moskiewskich naleciałości³⁷. Ohijenko, dziękując za braterską miłość i wieloletnią przyjaźń, przyznał, że zdaje sobie sprawę z powagi obowiązków i zadań, jakie Bóg na niego nałożył. Cały rok poświęcił na odnowienie starożytnej, bardzo zaniedbanej i zniszczonej diecezji chełmsko-podlaskiej. Dziękował Bogu, że jego praca zaczynała przynosić owoce. Martwiła go jednak postawa rozagitowanej inteligencji prawosławnej, która nie rozumiała, na czym ma polegać prawdziwa odnowa Cerkwi. Wydawało się jej, że istota rzeczy sprowadza się do derusyfikacji polegającej wyłącznie na zastąpieniu w liturgii języka rosyjskiego ukraińskim. Inteligencja nie chciała zrozumieć, że przez samo wprowadzenie języka ukraińskiego nie oczyści się jej z „moskiewskiego ducha”, ponieważ wciąż będzie miała martwą formę. Chciał ją wpierw oczyścić z obcej ideologii, by w ten sposób doprowadzić do ukraińzacji wewnętrznej. Wskazywał, że aby używać języka ukraińskiego w liturgii, najpierw trzeba dokonać dobrych przekładów ksiąg liturgicznych. Zajęłoby to wiele czasu i siły cerkiewnym zwierzchnikom. Odciągnęłoby to ich od tego, co jest najważniejsze, czyli od prawdziwego odnowienia ukraińskiej Cerkwi.

Jednocześnie abp Ohijenko wytknął Szeptyckiemu, że Cerkiew greckokatolicka uległa częściowej latynizacji. Wyraził nadzieję, że metropolita usunie obce naleciałości i przywróci ją do pierwotnego stanu, gdy naród ukraiński miał jedną Cerkiew. Ponadto Ilarion dostrzegł w Cerkwi unickiej wpływ moskiewski. Miało się to przejawiać m.in. w tekście i formie teologicznych greckokatolickich ksiąg³⁸. Prawosławny hierarcha wierzył, że gdy Cerkiew prawosławna oczyści się z moskiewskich wpływów, a greckokatolicka z łacińskich, zbliżą się do siebie jak rodzone siostry. Uważał, że działalność na rzecz zjednoczenia się dwóch ukraińskich Cerkwi jest zadaniem, jakie na ich zwierzchników nałożył Bóg. Wierzył, że praca ta przyniesie wiele korzyści i szczęścia zarówno Cerkwiom, jak i ukraińskiemu narodowi³⁹.

³⁷ Лист до архієп. Іларіона Огієнка з поздоровленням та висловленням своїх сподівань на піднесення митрополичої столиці в Києві до гідності Патріархату, 21 X 1941, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 289–290.

³⁸ Лист від архієп. Іларіона Огієнка про можливості взаємонаближення УПЦ та УГКЦ, 14 XI 1941, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 397–398.

³⁹ Тамże, s. 399–400.

Dnia 30 grudnia 1941 r. Szeptycki wystosował list do wszystkich prawosławnych archierejów działających na ukraińskich ziemiach. Wśród tego, co dzieliło Ukraińców, zaakcentował różnice religijne, dlatego wzywał ich do religijnej jedności jako warunku zrealizowania narodowych ideałów. Każdy patriota – podkreślał Szeptycki – powinien uczynić wszystko co w jego mocy, aby osiągnąć religijną jedność. Uważał, że osiągnięcie tej jedności jest możliwe, ponieważ grekokatolików i prawosławnych nie dzieli osobiste urazy, lecz kwestie, które przed wiekami podzieliły ich przodków. Szeptycki wskazywał, że dzieli ich sprzeczności istniejące pomiędzy Grekami i łacinnikami oraz tradycje przyjęte od greckiej i moskiewskiej Cerkwi.

Za pośrednictwem tego listu Szeptycki wyciągał rękę do zgody i zapraszał wszystkich prawosławnych biskupów do jedności. Zdawał sobie jednak sprawę, że zrealizowanie tak ważnego dzieła nie jest łatwe. Aby osiągnąć zgodę i pojednanie – wskazywał Szeptycki – musi tego pragnąć duchowieństwo i wierni wszystkich diecezji. Wszyscy też powinni modlić się w tej intencji i prosić Boga o potrzebną do pojednania łaskę. Metropolita podkreślał, że w celu osiągnięcia jedności obydwie strony muszą być gotowe do ustępstw. Skoro Ewangelie zobowiązują nas do wyrzeczenia się samych siebie aż do ofiarowania swego życia, to tym bardziej każda ze stron musi zrezygnować ze wszystkiego, co stanowi przeszkodę na drodze do pojednania Cerkwi. Wszyscy więc powinni przedstawić swoją opinię i omówić życiowe i teologiczne kwestie związane ze zjednoczeniem Cerkwi⁴⁰.

W odpowiedzi arcybiskup krakowski i łemkowski Pałladij stwierdził, że ze strony prawosławnej Cerkwi uczynione zostanie wszystko co możliwe, aby usunąć przeszkody stojące na drodze do pojednania. Wskazywał, że ukraiński naród chce odrodzić swoje chrześcijańskie życie, aby stać się nosicielem Chrystusowej prawdy. Unię brzeską abp Pałladij traktował jako ranę, którą Cerkwi zadali wrogowie wiary i narodu ukraińskiego. Pojednanie miało więc polegać na powrocie do stanu sprzed jej zawarcia. Dlatego grekokatolicy powinni przyjąć prawosławie⁴¹. Natomiast egzarcha Ukrainy, metropolita wołyński i żytomierski Ołeksij stwierdził, że zbyt wiele przeszkód stoi na drodze do pojednania, by mogło ono być zrealizowane. Problemy te mają swoje źródło w przeszłości. Historia, polityka, egoizm i wiele innych będą istnieć do końca świata. Trzeba jednak modlić się o zjednoczenie Cerkwi i szukać drogi do niego prowadzącej⁴².

⁴⁰ Мій лист до всіх високопреосвячених і преосвячених православних архієреїв України і на українських землях, 30 XII 1941, [w:] *Письма-послання митрополита Андрея Шептицького з часів німецької окупації*, ч. 2, wyd. М. Гринчишин, Yorkton–Sask 1969, s. 339–340.

⁴¹ *Лист православногo архієп. Палладія в справі єдності Української Церкви*, 1 III 1942, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 412.

⁴² *Лист від митрополита Волинського і Житомирського Олексія в справі церковного порозуміння*, 16 VI 1942, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 434–436.

Szeptycki nawiązał także kontakt ze staroobrzędowcami – bp. Inokentijem⁴³ oraz bp. Arsenijem Morozowem. Mimo że podkreślił, że Cerkiew grekokatolicka uznaje za ważne kanonicznie święcenia diakonatu, prezbiteratu i biskupie udzielane w Cerkwi staroobrzędowej, nie przyniosło to oczekiwanych przez niego rezultatów⁴⁴.

4. Postawa prawosławnej inteligencji wobec idei zjednoczenia Cerkwi

Swjej działalności na rzecz zjednoczenia Cerkwi nie ograniczył Szeptycki jedynie do prawosławnych biskupów. Wystosował także list do prawosławnej wierzącej inteligencji. Uważał, że inteligencja wszystkich wyznań ma ważny głos również w sprawach cerkiewnych, bo jest przewodnią warstwą społeczeństwa. Zapewniał jednocześnie, że nie miał żadnego osobistego interesu w pisaniu tego listu, bo grekokatolik nie może zostać kijowskim metropolitą. Tę funkcję może pełnić jedynie ktoś spośród prawosławnych albo autokefalicznych biskupów czy kapłanów. Metropolita zapewniał, że gdyby był on zjednoczony z Cerkwią powszechną, wszyscy grekokatolicy, wraz z nim na czele, poddaliby się chętnie jego władzy. Uspokajał jednocześnie prawosławną inteligencję, że zjednoczenie z powszechną Cerkwią nie spowoduje konieczności odrzucenia jakichś zwyczajów prawosławnej Cerkwi. Wskazywał, że Cerkiew grekokatolicka, jednocząc się z Rzymem, nie utraciła żadnego ze swych obyczajów, a grekokatolicy w modlitwach nazywają się prawosławnymi. Poza tym – tłumaczył grekokatolicki władyka – tradycja św. Włodzimierza przeszła do grekokatolików w czystszej postaci z Carogrodu niż do prawosławnych Ukraińców przez moskiewski synod. Wezwał więc świecką inteligencję prawosławną do jedności religijnej⁴⁵.

Jednak prawosławna inteligencja nie przyjęła propozycji Szeptyckiego ze zbyt wielkim entuzjazmem. W pojednaniu, które zaproponował, widziała próbę przyłączenia prawosławia do Rzymu. Natomiast dogmat o prymacie biskupa Rzymu był dla niej zwykłą uzurpacją. Według ukraińskiej inteligencji do X stulecia rzymski patriarcha uważał się tylko za jednego z powszechnych patriarchów, równego innym. Gdy w X w. odłączył się, to nikt z powszechnych patriarchów nie odszedł z nim. Pozostali oni wierni tradycjom i postanowieniom soborów powszechnych. Żaden z nich nie odważył się wprowadzić jakiegóś

⁴³ Лист митрополита Шептицького до старообрядського єп. Інокентія в справах обряду і віри, 1 VI 1907, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 96–97.

⁴⁴ Лист від митрополита Шептицького до старообрядця Арсенія Морозова в справах обряду і віри, 8 XI 1909, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 103–104.

⁴⁵ Мій лист до української віруючої православної інтелігенції, 3 III 1942, [w:] Письма, wyd. М. Гринчишин, dz. cyt., s. 340–342.

nowości, która nie byłaby uchwalona przez wszystkich patriarchów. Natomiast rzymski patriarcha, zerwawszy więzi z innymi, w tej samej mierze co rzymska apostołska Cerkiew, dopuścił wiele nowości zarówno dogmatycznych, jak i obrzędowych, nie pytając o zdanie pozostałych patriarchów.

Według ukraińskiej inteligencji ukraińska Cerkiew prawosławna nigdy nie odłączyła się od powszechnej prawosławnej wschodniej Cerkwi i dlatego nie musi się z nikim jednoczyć. W rozumieniu wszystkich prawosławnych hierarchów powszechną Cerkiew tworzy większość, czyli czterech patriarchów, którzy zostali wierni wszystkim postanowieniom powszechnych soborów, a nie mniejszość, czyli jeden rzymski patriarcha, który nie chciał być równy pozostałym. W efekcie tego rozłamu pomiędzy Zachodem i Wschodem wyłoniły się różnice w dogmatach i cerkiewnej praktyce.

Ponadto inteligencja ukraińska nie dostrzegała żadnych korzyści, jakie Cerkiew prawosławna mogłaby osiągnąć dzięki zjednoczeniu z Cerkwią rzymską. Widziała w tym jedynie szkodę⁴⁶.

Za nieporozumienie uznał władcyka galicyjski przekonanie prawosławnej inteligencji, jakoby planował podporządkowanie prawosławnej Cerkwi Stolicy Apostolskiej. Tłumaczył, że pojedyncze Cerkwie, pozostające w związku ze wszystkimi Cerkwiami Zachodu, mogą zachować bardzo daleko idącą autonomię, którą można by nazwać autokefalią. Nie zachodzi w tym przypadku zależność, jaka charakteryzuje podporządkowanie diecezji wchodzącej w skład patriarchatu. Szeptycki wskazywał, że Cerkwi greckokatolickiej, mimo że trwa w jedności z biskupem Rzymu, nie obowiązuje prawo Cerkwi łacińskiej. Podkreślał, że nie tylko nie chce podporządkować sobie prawosławnych, ale gotowy jest podporządkować się władzy patriarchy kijowskiego, gdyby ten przyjął powszechną wiarę, czyli prawosławie pierwszych wieków dopełnione nauką soborów powszechnych, które miały miejsce po rozłamie Cerkwi⁴⁷.

Ukraińska prawosławna inteligencja oskarżała Stolicę Apostolską o prześladowanie prawosławnych i rujnowanie ich Cerkwi. Miało się to dokonywać za pośrednictwem polskiego katolicyzmu, który rzekomo był eksponentem Watykanu na wschodzie Europy. Chodziło o wydarzenia na Chełmszczyźnie i Wołyniu w 1938 r.⁴⁸ Sprawa dotyczyła cerkwi, które zostały odebrane unitom w 1875 r. i zamienione na świątynie prawosławne. Polski episkopat domagał się rewindykacji tych sakralnych obiektów. Dużą część pounickich cerkwi udało się odzyskać⁴⁹.

⁴⁶ Відповідь української православної інтелігенції на лист митрополита Шептицького, 1942, [w:] *Письма*, wyd. М. Гринчишин, dz. cyt., s. 345–349.

⁴⁷ Відповіді митрополита Шептицького на питання православних українців, 1942, [w:] *Митрополит*, red. А. Кравчук, dz. cyt., s. 419–420.

⁴⁸ Відповідь, 1942, [w:] *Письма*, wyd. М. Гринчишин, dz. cyt., s. 345.

⁴⁹ А. КУБАСИК, *Архидієцья Анджея Сепецького візья українського народу, паїства і Церкві*, Лwów–Кракów 1999, s. 125–126.

Ponadto w 1938 r. władze państwowe dokonały rozbiórki ponad stu prawosławnych cerkwi, kaplic i domów modlitwy. W 90% nie były to cerkwie, lecz opuszczone, rozsypujące się i przez nikogo nieużywane kaplice. W liczbie zburzonych jedynie 10 było czynnych. U podstaw tej decyzji stała walka z ukraińskim ruchem nacjonalistycznym, który swoje ostrze kierował przeciwko Polsce. Szczególnie niebezpiecznymi ogniskami wydawały się właśnie zamknięte cerkwie⁵⁰.

Metropolita tłumaczył prawosławnej inteligencji, że jej oskarżenia są niesprawiedliwe, ponieważ polscy biskupi katoliccy nie ponoszą odpowiedzialności za postępowanie władz państwowych. Za nieprawdziwe uznał także insynuację, jakoby Stolica Apostolska, za pośrednictwem nuncjatury warszawskiej, zakazała mu jakiegokolwiek formy obrony prawosławnych⁵¹.

Szeptycki zdawał sobie sprawę, że na drodze do porozumienia znajduje się wiele przeszkód, ponieważ od trzech wieków ludzie przywykli pod wpływem Moskwy potępiać i nienawidzić swoich braci. Miał jednak nadzieję, że ukraińska inteligencja uświadomi sobie anormalność tego położenia i zacznie pracować nad jakimś choćby zewnętrznym zjednoczeniem. Podkreślił, że ewentualne porozumienie pomiędzy Ukraińcami stanowi zagrożenie dla dominującej pozycji moskiewskiej Cerkwi⁵².

Z niezwykłą natomiast inicjatywą wystąpił Wołodymyr Wynnyczenko, szef rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL)⁵³. Według niego należało zlikwidować prawosławie, ponieważ za jego sprawą Ukraina znalazła się pod panowaniem rosyjskich carów. W tym celu proponował zwołać synod biskupów, archimandrytów i przedstawicieli wiernych z Ukrainy, w czasie którego przyjąłby unię. W ten sposób powstałby patriarchat Ukrainy, na którego czele stanąłby Szeptycki. Miałoby się to dokonać po wcześniejszych rozmowach z Rzymem.

Według Wynnyczenki dzięki unii Ukraińcy mogą odróżnić się od Polski i Rosji. Stanowiłaby mur oddzielający Ukrainę raz na zawsze od Moskwy. Ponadto unita z natury staje się Ukraińcem⁵⁴.

Z ideą utworzenia Ukraińskiego Patriarchatu wystąpił także Augustyn Wołoszyn, prezydent Karpackiej Ukrainy. Uważał, że Szeptycki powinien zwrócić się do kompetentnych reprezentantów ukraińskiej autokefalicznej Cerkwi

⁵⁰ Tamże, s. 126.

⁵¹ *Відповіді*, 1942, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 420.

⁵² *Лист до Михайла Кубальчича в Києві про необхідність порозуміння й взаємонаближення українців, 5 IX 1942 р.*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 437.

⁵³ K. GRÜNBERG, B. SPRENGEL, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005, s. 242.

⁵⁴ *Із споминів Лонгіна Цегельського про розмову з Головою Директорії Володимиром Винниченком про Київський Патріархат та можливості очолення його митрополитом Шептицьким, 18 XII 1918*, [w:] *Митрополит*, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 138–140.

z propozycją zjednoczenia się z katolicką Cerkwią, aby w ten sposób utworzyć jeden ukraiński patriarchat. Według Wołoszyna ukraińsko-katolicki patriarchat pomógłby zaspokoić wszystkie istotne postulaty autokefalistów, a święta jedność z katolicką Cerkwią dodałaby narodowi ukraińskiemu moralnej siły i stworzyła podporę, dzięki której nastąpiłby jego kulturalny rozwój. Zabezpieczałoby to także niepodległość Ukrainy⁵⁵.

Natomiast prof. Iwan Jarocki uważał, że Szeptycki wraz ze swoimi wiernymi powinien zerwać więzi z Rzymem i wrócić do Cerkwi prawosławnej⁵⁶.

W listopadzie 1943 r. Szeptycki otrzymał list od Neofita Kubaliuka, jednego z twórców Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi (UAC). Kubaliuk zapewniał metropolitę, że nie ma żadnych uprzedzeń wobec ukraińskiej Cerkwi greckokatolickiej. Za naiwne uznawał twierdzenie, że jedynie prawosławna wiara jest prawdziwa albo że tylko rzymscy katolicy będą zbawieni. Uważał, że prawosławna wiara jest w takiej samej mierze nośnikiem zbawienia, w jakiej greckokatolicka czy rzymskokatolicka. Według niego łaski Bożej nie jest także pozbawione wyznanie anglikańskie. Przekonywał, że jedynie słowa Chrystusa „gdzie dwaj lub trzech zgromadzeni są w imię moje, tam ja jestem pomiędzy nimi” mają znaczenie. Cała reszta: obrzędy, schizmy pochodzą od człowieka, od jego dobrej lub złej woli, od jego zdolności, talentów, od jego geniuszu czy też słabości. Nigdy jednak nie zamieniłby swej wiary na katolicką, bo prawosławie to wiara jego ojców i narodu. Cerkiew i religia – kontynuował Kubaliuk – oprócz Boskiej Istoty posiadają także ludzkie nawarstwienia, które dodają im uroku, czasami jednak kaleczą. Te ludzkie dodatki – uważał Kubaliuk – decydują o tym, kto jaką wiarę wybiera. W związku z tym, że życie narodów jest ułożone w formy państwowo-polityczne, uzupełnienia te mają charakter narodowo-polityczny. Cerkiew i religia są ściśle związane z życiem politycznym i dla tych celów są wykorzystywane.

Kubaliuk zarzucił Szeptyckiemu głoszenie sprzeczności. Z jednej bowiem strony greckokatolicki władca głosił, że nie wolno wykorzystywać wiary do politycznych celów, z drugiej zaś traktował religijną jedność jako środek służący do osiągnięcia narodowych ideałów⁵⁷.

Twierdził, że wszystkie wydarzenia i zjawiska cerkiewnego życia miały w większej czy mniejszej mierze jawne czy zamaskowane polityczne znaczenie.

⁵⁵ Лист Президента Карпатської України о. Августина Волошина зі своїми пропозиціями щодо створення Українського Патріархату, 28 VII 1941, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 446.

⁵⁶ Лист проф. Івана Яроцького з пропозицією очолити Українську Православну Церкву, розірвавши відносини з Римом, 16 X 1941, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 447–448.

⁵⁷ Лист члена Адміністрації УАПЦ Н. Кубалиука про враження православного населення на листи й послання Митрополита в справі порозуміння українських Церков, 15 XI 1943 r., [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 438–439.

Według niego polityczne elementy miały także wpływ na powstanie Cerkwi greckokatolickiej. Jednak polityczni inspiratorzy unii przeliczyli się. Nie docenili wartości narodowego żywiołu zachodniej gałęzi ukraińskiego narodu, który być może dzięki unii zdołał realizować narodowe cele⁵⁸.

Kubaliuk uważał, iż wezwanie Szeptyckiego skierowane do prawosławnych biskupów, a także do ukraińskiej inteligencji w celu zjednoczenia Cerkwi, było wynikiem jego politycznej dalekowzroczności, ofiarnej miłości do swego narodu i arcypasterskiej troski⁵⁹. Ubolewał jednak, iż list ten duchowieństwo moskiewskie wykorzystywało do własnych celów. Rosyjscy hierarchowie z abp. Ołeksijem Hromadskim na czele, gdzie tylko mieli okazję, twierdzili, że są Ukraińcami, ponieważ list skierowany do nich prezentował ich jako Ukraińców. Tymczasem wielu ówczesnych prawosławnych biskupów na Ukrainie było Rosjanami.

Jednocześnie Kubaliuk miał żal do Szeptyckiego, że nie skierował listu do twórców ruchu autokefalicznego. Od samego początku swego istnienia na UAC spadały ciężkie ciosy ze strony moskiewskiej hierarchii i duchowieństwa, w szczególności ze strony abp. Ołeksija.

Wśród zwierzchników UAC wynikła różnica zdań co do intencji Szeptyckiego. Niektórzy sądzili, że greckokatolicki metropolita pragnie przyłączyć się do prawosławnej Cerkwi.

Kubaliuk uważał, że wezwanie Szeptyckiego do jedności Cerkwi skierowane było pod niewłaściwy adres. Adresowane bowiem było do Moskali i dlatego motywy tego wezwania nie mogły przemówić ani do ich rozumu, ani do serca. Według działacza UAC na temat zjednoczenia powinni wypowiedzieć się faktyczni twórcy rzeczywiście ukraińskiej Cerkwi, która wyrosła na ojczystym gruncie, żywi się jego sokami i jest emanacją zbiorowej woli narodu. Kubaliuk wyraził też nadzieję, że Szeptycki ma pozytywny stosunek do Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi⁶⁰.

W odpowiedzi metropolita zgodził się z opinią Kubaliuka, że UAC zajmuje pierwsze miejsce wśród całej społeczności prawosławnych. Wezwał do wzajemnego poznania, aby w przyszłości połączyć się w jedną, Chrystusową Cerkiew. Wyraził jednocześnie ubolewanie, że Moskale wykorzystali jego listy w niegodny sposób⁶¹.

Starania Szeptyckiego o zjednoczenie prawosławia z Rzymem zakończyły się fiaskiem. Ze strony prawosławnych biskupów usłyszał jedynie, że jeśli

⁵⁸ Tamże, s. 439.

⁵⁹ Tamże, s. 440.

⁶⁰ Tamże, s. 443–444.

⁶¹ *Лист до члена Адміністрації УАПЦ Неофіта Кубалюка з приводу послання до Православних Архієреїв, 28 XII 1943 р., [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, dz. cyt., s. 445.*

pragnie pojednania, to niech razem ze swymi wiernymi połączy się z prawosławiem⁶².

Rozbicie prawosławia było tak wielkie, że praktycznie niemożliwe było zjednoczenie samej Cerkwi prawosławnej. Tym bardziej nierealne było pojednanie się z Kościołem łacińskim⁶³.

Słowa kluczowe: zjednoczenie Cerkwi, Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew, metropolita Andrzej Szeptycki

The Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky's Actions Aiming to Unite the Church

Summary

One of Archbishop Andrey Sheptytsky's main goals was to unite the Church. However, he emphasised that he did not want everyone to become Roman Catholics, but to be united with the Bishop of Rome, preserving their own rites. In order to realise his intentions, he established relationships with many Orthodox Church hierarchs. His actions did not bring the intended results, though. One of the major reasons for that was the fact that the Ukrainian Orthodox Church was headed by Russians, who had no cause to act in favour of the Ukrainian nation's interests.

Key words: unification of the Eastern Orthodox Church, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky

Bibliografia

Literatura źródłowa

Відповідь української православної інтелігенції на лист митрополита Шептицького, 1942, [w:] *Письма-послання митрополита Андрея Шептицького з часів німецької окупації*, ч. 2, wyd. М. Гринчишин, Yorkton, Sask 1969.

Відповіді митрополита Шептицького на питання православних українців, 1942, [w:] *Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944*, т. 1, red. А. КРАВЧУК, Львів 1995.

⁶² AAN, s. 83. Jowisz Metal, Raport.

⁶³ R. TORZECKI, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 171.

- Грамота митрополита Шептицького про заснування Укр. Католического Інституту Церк. З'єдинення та фрагмент статуту, 17 II 1939, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Із спомінів Лонгіна Цегельського про розмову з Головою Директорії Володимиром Винниченком про Київський Патріархат та можливості очолення його митрополитом Шептицьким, 18 XII 1918, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Із декретів та правил Архієп. Собору: Праця над з'єдиненням Церков, 1940–1941 г., [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Jowisz Metal, Raport z wyjazdu na Wschód, 20 VII 1943, [w:] Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202 /III/ 130, s. 83.
- Лист митрополита Шептицького до волинського православного єп. Антонія (Храповицького) в справах обряду й віри, 29 VI 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист митрополита Шептицького до єп. Антонія Храповицького в справах віри й обряду, 18 VII 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист від єп. Антонія Храповицького в справах віри і обряду, 31 VII 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист митрополита Шептицького до єп. Антонія Храповицького в справах віри й обряду, 2 XI 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист від єп. Антонія Храповицького в справах обряду й віри, 1903, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист митрополита Шептицького до старообрядського єп. Інокентія в справах обряду і віри, 1 VI 1907, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист митрополита Шептицького до єп. Антонія Храповицького в справах обряду і віри, 1 VII 1907, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист митрополита Шептицького до єп. Петра Смоленського в справах обряду і віри, 1 VII 1907, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист від митрополита Шептицького до старообрядця Арсенія Морозова в справах обряду і віри, 8 XI 1909, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист священника Православної Народної Церкви Михайла Войтовича про унійні змагання священників Холмщини та проханням прийняти його до ГКЦ, 9 II 1931, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист митрополита Шептицького до Михайла Войтовича із запевненням допомоги унійним змаганням священників на Холмщині, 25 II 1931, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист Президента Карпатської України о. Августина Волошина зі своїми пропозиціями щодо створення Українського Патріархату, 28 VII 1941, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*
- Лист проф. Івана Яроцького з пропозицією очолити Українську Православну Церкву, розірвавши відносини з Римом, 16 X 1941, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК, s. 447–448.*
- Лист до архієп. Іларіона Огієнка з поздоровленням та висловленням своїх сподівань на піднесення митрополичої столиці в Києві до гідності Патріархату, 21 X 1941, [w:] Митрополит, ред. А. КРАВЧУК.*

- Лист від архієп. Іларіона Огієнка про можливості взаємонаблизення УПЦ та УГКЦ, 14 XI 1941, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Лист православного архієп. Палладія в справі єдності Української Церкви, 1 III 1942, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Лист від митрополита Волинського і Житомирського Олексія в справі церковного порозуміння, 16 VI 1942, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Лист Шептицького до Л. Стаховського, 17 VI 1942, [w:] CDIAU, f. 451, opis 2, spr. 139, ark. 220.*
- Лист до Михайла Кубальчича в Києві про необхідність порозуміння й взаємонаблизення українців, 5 IX 1942, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Лист члена Адміністрації УАПЦ Н. Кубалюка про враження православного населення на листи й послання Митрополита в справі порозуміння українських Церков, 15 XI 1943 r., [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Лист до члена Адміністрації УАПЦ Неофіта Кубалюка з приводу послання до Православних Архієреїв, 28 XII 1943, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Мій лист до всіх високопреосвячених і преосвячених православних архієреїв України і на українських землях, 30 XII 1941, [w:] Письма-послання митрополита Андрія Шептицького з часів німецької окупації, ч. 2, wyd. М. Гринчишин, Yorkton, Sask 1969.*
- Мій лист до української віруючої православної інтелігенції, 3 III 1942, [w:] Письма, wyd. М. Гринчишин.*
- Пастирське послання Зближаються часи про працю для з'єдинення Східних Церков, 26 XI 1907, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК, s. 29–30.*
- Послання до греко-католицького духовенства Росії в справах віри й обряду, березень 1918, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*
- Слово впреосв. апост. візитатора кир Івана Бучка в десяту річницю смерті Великого Митрополита Андрія, [w:] Про великого митрополита Андрія, Йорктон, Саск 1961.*
- Звернення православної громади про зневажання „москвофілами” української мови й проханням прийняти їх до ГК Церкви, 9 IV 1938, [w:] Митрополит, red. А. КРАВЧУК.*

Literatura pomocnicza

A. Według alfabetu łacińskiego

- GRÜNBERG K., SPRENGEL B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005.
- KUBASIK A., *Arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego wizja ukraińskiego narodu, państwa i Cerkwi*, Lwów–Kraków 1999.
- MRÓZ M., *Działalność unijna metropolity Szeptyckiego w Rosji i w Polsce w latach 1917–1922. (Główne wydarzenia)*, [w:] *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, red. A. ZIĘBA, Kraków 1994.
- TORZECKI R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.

В. Według cyrylicy

БАРАН С., *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність*, München 1947.

КРАВЧУК А., *Передмова*, [w:] *Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944*, т. 1, red. А. КРАВЧУК, Львів 1995.

ХОМИН П., *Митрополит Андрей Шептицький – Идеолог та учитель народу*, [w:] *Про великого митрополита Андрея*, Йорктон, Саск 1961.

ЧУБАТИЙ М., *Митрополит Андрей та православний світ*, [w:] *Про великого*.

Zbiory dokumentów

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN).

Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie – CDIAL).

Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944, т. 1, red. А. КРАВЧУК, Львів 1995.

Письма-послання митрополита Андрея Шептицького з часів німецької окупації, ч. 2, wyd. М. Гринчишин, Yorkton, Sask 1969.